

Wateyên Nîşanên Zatê Xwedê di Helbesta Cizîrî de

Safia ZEVENKÎ

Kurte: Dîwana Melayê Cizîrî yek ji şakarên edebiyata Kurdî ya klasîk e ku tê de afirîneriya Melaye Cizîrî diyar dibe û ev yek jî di dareştina wêne û dîmenên balkêş de xuya dike, û bi endizyareke têkuz û bi lihevhatineke siyre di navbera wênen hunerî de bi awayekî weha guncaw ligel hest û ramanên wî. Di vê kurtelêkolînê de, em ê li ser çend van sîmbol û amaceyên sofîgerî û ligel wateyên wan di helbestên Cizîrî de wek zîvrong (dâire, bazind) çemiyank, ronahî, spîtî û hejmaran rawestînin.

Şeweyên bazinkî, ev şeweyên bazinkî li nik sofîgeran nîşana hazîrbûna Xweda ye, ji ber ku siruştî bazînd ku mirov nikare ne xala destpêkê û ne xala dawiyê tê de destnîşan bike. Zîverk li nik Cizîrî weha di wêneyên wî de ku zîvirandina van belayan diyar dike yê ku di çerxa felekê de têne serê mirov li ser vê erdê, bi rojê ya ku dikarî bi gera xwe ya girover belayan bêne ser mirovan.

Çemiyank û kevank: Cizîrî gelek şeweyên çemiyank û kevankan di nav wêneyên xwe de bikar anîne. Bo nimûne, wêneyên birhên dîlbera xwe ku carinan wek heyva kivanî dibîne, û carinan wek minbera binûnê.

Ronahî û tarîfî û reng: Ronahî yek ji navên Yezdanê bilindgah e. Ronahî her hebûn e, û kilîta zanînê ye. Cizîrî di helbestên xwe de felsefa pêwendiyên ronahiyê bi madde re diyar dike, têde ji rêbuwar dixwaze xwe ji maddeya çîrra a cesteyî rizgar bike, ku dapoşî û perde ji ser bête avêtin û gyanê pakij ronakbar bibe, û ji şeraba evîndariyê vexwin ku pê pakij bibin.

Jimareya “yek”ê di wateya hevgirtin û yekgirtinê de: Cizîrî helbestên xwe ji felsefa yekbûna reha zengîn dikir, ku nefîya dulayeniyê navbera Xwedê û xelkê de dikir. Cizîrî weha dibînê ku Xwedê xala navendî ye ji hemî bûneweran re, her ew jî binereta gerdunê ye û dahênerê wê ye, her ji wî û ji karê wî hemû tişt jê derdikevê û şitil didê.

Bêjeyên Sereke: Jimartin, zîvronkî, çemiyank, kevank, ronahî.

¹ Dr., University of Damascus, safiazevenki@gmail.com

The Meanings of the Manifestations of God in Malâ-yê Jaziri's Divan

Abstract: The Poetry Diwan of Mella Jiziri is one of the antiques of the classical Kurdish literature. It demonstrates the genius of the poet Mella Jiziri reflecting a fantastic harmony between form and content, through the consistency between his artistic images and his thoughts. Considering the distributional and contextual approaches, this short research explores some symbols and signs of Sufism in his poetry including circle, light, and numbers.

The circle refers to God, because the circle is a closed unity with no starting and ending. The circle also represents the center of the universe and creation. The gyro appears in various forms in Jiziri's poetry: through the portrayal of the lovers with their dancing ring and the lovers who represent the state of the circling planets. He sees the upper world including the angels, planets, shining sun, shining moon and the bright stars within the light of this love.

There are scenes that contradict the previous scenes in which the ring forms intensify and intertwine with the harsh features of the beloved through the ripples of the beloved's hair, the crooked zigzag, the crooked bangs, and the iron-clad silhouette of the bird hunt. According to his imagine it is the poisonous scorpion that could bite and kill him. Her eyebrows were like a bow that shoved his arrows in the beloved to heart tears him apart. The light and its sacred curbs by Mella Jiziri appear through the beauty of the beloved and its bright radiance so that God is represented by it too.

Mella Jiziri sees that the fire reflects the attribute of holiness, which makes him to worship that fire because he believes that light is derived from the fire of Mount Tor, which was assigned to the Prophet Moses. The fire is sacred to Jiziri, because it symbolizes the medallions: first is the light, and the second is the symbol of purification.

Keywords: Circle, bows, curves, light, numbers.

Melayê Cizîrî'nin Divanı'nda Allah'ın Zatının Nişanelerinin Anlamı

Öz: Cayır, çeşitli şekillerde Cizîrî şiirinde görülür: Sevgililerin dans halkalarıyla ve gezegenlerin gezegenin durumunu temsil eden sevgililerin canlandırmasıyla. Melekler, gezegenler, parlayan güneş, parlak ay ve parlak yıldızları da içeren bu üst dünyayı görür.

Halka biçimlerinin yoğunlaştığı ve sevgililerin sert özellikleriyle iç içe geçmiş önceki sahnelerle çelişen sahneler var; sevilen saçların dalgalanmaları, eğri zikzak, çarpık patlamalar ve kuş avının demir kaplı silueti gibi. Onun hayal gücüne göre, onu ısırpı öldürebilen zehirli akreptir. Kaşları sevgilileriye iterek yürek parçalayan bir yayın oklarını gibiydi.

Mella Cizîrî'nin ışığı ve kutsal sınırları, kişinin güzelliği ve onun parlak parlaklığı ile görünür ki bu da Tanrı'nın temsilidir. Melayê Cizîrî, yangının kutsallığın özelliklerini yansıttığını ve buda kendisinin o ateşe tapmasını sağladığını ve bu ışığın Hz. Musa'ya tayin edilen ateş Tûr dağından geldiğine

inandiğını görür. Yangın, Jizir'i için kutsaldır, çünkü madalyonları simgeler: bir yönü ışık, ikincisi arınmanın sembolüdür.

Anahar Kelimeler: Daire, yaylar, eğriler, ışık, sayılar.

Destpêk

Dîwana Melayê Cizîrî yek ji şakarên edebiyata Kurdî ya klasîke ku tê de afirînerîya Melaye Cizîrî diyar dibe. Ev yek jî di dariştina wêne û dîmenên balkêş de xuya dike û bi endizyareke têkuz û bi lihevhatineke siyre di navbera wênen hunerî de bi awakî weha guncaw ligel hest û ramanên wî.

Taybetmendiyên dîn heye di helbestên Cizîrî deyên fikrî û hunerî û zimanî. Melayê Cizîrî yek ji wan pîtolên ku di helbestên sofîgeriyê de xwe gihandiyê astekê gerdûnî. Di helbest û tesweratên wî de sîmbolîk, hevokên levhatî û gotinên hemecur ji çandên curbicur xuya dikin. Melayê Cizîrî zimanê kurdî bi gotin û terkîbatên zimanên erebî, farisî û tirkî telqîh kiriye û di nav de jî tevahiya zaravayên kurdî hene ku vê yekê zimanê wî ciwantir kiriye. Li ser menhacê Qur'ana Kerîm, zimanê Qur'anê bi gotinên zimanên beyanî telqîh dike ku li gorî gotin û mîtod ên ku tevaviya lehçên erebî di xwede hildigire, berhev kiriye.

Di vê kurtelêkolînê de, emê li ser çend simbol û amaceyên sofîgerî û ligel wateyên wan di helbestên Cizîrî de wek zîvrong (daîre, bazind) çemiyank û ronahî û spîbûn, û hejmaran rawestin. Ev gotar berdeambûna xebata mezin a ku Melayê Ehmedê Zivingî daye destpêkirin, di pertûka xwe ya bi navê *el-'Eqidu'l-Cewherîye* ku tenê li ser şîrovekirina zimanî û ravekirina edebî di helbestên Cizîrî de rawestiyaye.

Min hewl daye di layenekê dî de şopîne bikim, her wekî Mela Zivingî di ronîkirin û şîrovekirina xwe da ku ew jî layenê sêmantîkî ye. Di mawê amajepêkirina min de bû hindek simbolên sufîgerî û şîrovekariya sêmantîkên wê û peywendiya evan simbolan digel êk bi wergirtina wêneyên hunerî yên helbestên Cizîrî, hewildane bo diyarkirina layenên edebî ji helbestê wî û ciwaniya wan, bi danana rêbazekê li ser şopîna parvekirina çarçovê ewan zaravayên Cizîrî gelek bikardianîn. Dûr ji kiryarên amarî, bi merema nasîna siruştê zaravên Cizîrî û zimanê wî û bo ronîkirina layenên dîtinê wî ya helbestî û hizra wî ya sufîgerî, dûr ji çûna dinav hurgeliyên felsefeya sofîgeriyê.

Ev prose li ser rêbaza şiyaq (contextual) hatiye hûnandin ku wateyên peyvyan hatine belavkirin wek çawa li nik Melayê Cizîrî diyarkiriyê. Armanca me jî vê yekê eve ku xwezaya wateyên Cizîrî û zimanê wî binasin û dîtinên wî yên helbestî û fikrê wî yê sofîtiyê ronakbar bikin.

1. Wateyên Bazinkî û Çemiyank

1.1. Şêweyên Bazinkî

Ji serdemên kevnar ve wek sîmbolîkên zîvronekî di pêkhatiyên hunerî û ciwankarî û nexşesazî di şarewanîyên Mîzopotamiya û Hîndistan û Çîn û Misrê de

hatine dîtin. Ev yek li ber siruşa rojê û heyvê dihat dirustkirin ji bo ku sîmbolîkên hemecor diyar bike. Weku sewabitên gerdûnê di geryana şev û rojê de, di navbera mirin, vejîn, yekîtî, bêdawîbûna gerdûnê de.

Ev şêweyên bazinkî li nik sofîgeran nîşana hazîrbûna Xwedê ye, ji ber ku sirušta bazin ku mirov nikare ne xala destpêkê û ne xala dawiyê tê de destnîşan bike, wek wesfdana mezinatiya Wî (ezze cellalehu).

Bi awayekî din, wesifkirina Xwedayê mezin di Qur'ana Kerîm de hatiye: (Îxlas, 112/3) (يٰلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) (Ne zayîna ye û nezayînda ye). Xwedayê mezin dibêje jî: (أَلَا أَنهٗ بَكْلٌ شَيْءٌ مَّحِيٓطٌ) (Fussîlet, 41/54) (Ew bi her tiştî dizane='ela înehu bi kul şeyî mohhît). Herweha gelek ayetên dîtir jî vê watayê piştrast dikin.

Herweha bazind (daîre) derbirrîna xwelêzivirandinê ye li dora xaleke navendî û cewherî ku dibe nîşana zatê Xwedê, yê ku nûnertiya navenda gerdûn û dunyayê dike, ku hemî cure dahênanên siruştê jê hatine. Sembolên zîvronkî li nik sofîgeran di tevgera sofîgerên tewafe de diyar dibû ku li ser rebaza Maulawî herwekî ku tewafa Ke'be zîvronkî dibû. Di helbestên Melayê Cizîrî de şêweyên zîvronkî bi piranî diyar dibin ku ji gelek şêweyên curbecur yên sîmbolîkan û hunerê peyda dibin.

Serî ku sofîger di hindik babet û sîmbolîkên hevpar de digihin hev, lêbelê Cizîrî bi nêrîna xwe ya hunerî û dahêner de bê hevta ye. Di dîtina Cizîrî de zîvrong li dora xwe dizîvirin û li serpitukekî (nîşanekî, nuqtekî) sabît radiwestin û Yezdan wan birêve dibe, û ew ji ber xwe ve nazîvire wek ku feleknas û xwezanas dibêjin.

Bê nuqte nehin daîre îhsan ke Mala

Dewwarê çî kit daîreya tekwînê (Zivingî, 1987)

Li gorî wî ji hikmeta Xwedayê jor gerdûn her di geryanê de ye ku şêweyekê zivronkî berdewam e, herwekî bûnewer di yek barî de ranawestin, her digerin.

Teqađe weh dikir hikmet ko çerx û lewleb û bab in

Huwe l fe"alu la teaxter bi esbabin we alatî (Zivingî, 1987)

Zîverk (daîre) li nik Cizîrî weha di wênayên wî de ku zîvirandina van belayan diyar dike yên ku di çerxa felekê de têne serê mirov li ser vê erdê, bi rojê ya ku dikarî bi gera xwe ya girover belayan bêne ser mirovan.

Cizîrî helbestek bi yek serwaya (çerx) hûnaye ku mijara wan li ser geryana felek û stêrkan bû. Herweha geryana demê bi dû hev de û sitimkariya evîndar, dibeje:

Geran û zîvirandin di wênayên helbestvan de yên ku rewşa aşiqan bi şêweya semaya wan ya girover di govendê de diyar dikir, herweha ew dilberane yên ku wek stêrkan geryanê.

Mehbûb bi ‘eynê kewkeb in**Reqşa ko tê dilber hebin****Şed cangîramî min hebin****Bavême rê erzan e reqş (Zivingî, 1987)**

Ew hemû rêgezên cîhana jorî ji firîşte û felekên geryayî û roja şewqdar û heyva ronak û stêrikên çirisandî dikevin semayê de û ji germ û têhna işqa rasteqîne digerin û dizîvirin û bi ronahiya evînê ronakbar in.

Bi evînê melek û çerx û felek têne sema**Reşen in têkî bi mihrê ji sema ta bi semek (Zivingî, 1987)**

Semaya zîvronkî di helbestên Cizîrî de cihekî berfireh girtiye. Cizîrî di wesifdana dîlbera xwe de şêweyên zîvronkî wek huner bi kar tîne, wekçawa rûdêmên dîlberê bi awakî zîvronkî wesif dike wek xelesa semayê bi awakî weha ku helbestvan di nav van zîvronkan de wenda dibe.

Biska siyahre’na ye mest**Yek dî bi heyran pê ve dest****Hemyan bi mestî helqe best****Derbendê ew zulfa reş in (Zivingî, 1987)**

Di van sîmbol û nîgarên zîvronkî yên dubarekirî de tevheviya wan û tenawuba wan a ezêlî diyar dibe, li hev tê badan, û li hawîrdora xwe dizîvire.

Pîroziyek di wan şêweyên girover de diyar dibe dema ku behsa wan xalên di reş dikir ên di rûyê giroverî dilberê de. Inca ev sîma û durvane cihê kevirê reşî Ke’bê digirin ku berê mirovan lê ye.

Xalî eger bi wechekê bête qeranê ebrûyan**Şubhetê beyti meqdes û ke’be dibin du qible ferd (Zivingî, 1987)**

Melayê Cizîrî sîmbolên ciyawaz bi kar anîne bi mebesta diyarkirina şêweyên zîvronkî wek lewleb û gok û derhemê kumbeta felekê û yên dîtir, herweha geryana tewwaf li dora Ke’bê, geryan û zîvirandin di reqs û semayê de, bidûhevhatina geryana kewkeb (exter) û stêrikan û yên dîtir.

1.2. Wateyên Çemiyank û kivank

Kevan, çemiyank beşek in ji van zîvronkan. Destpêka vê helbestê Cizîrî gelek şêweyên çemiyank û kivankan di nav wêneyên xwe de bi kar anîne. Bo nimûne, wêneyên birhên dîlbera xwe ku carna wek heyva kivankî dibîne, û carna wek minbera binûnê. Bi van lêkçûnan helbestvan dixwaze pîroziyekê bide spehîtiya dilberê, ev dibin sedema ku mirov bejna xwe li ber mezinahiya xweşkatiya wê xwar bike, heçkû nîşaneke dînî pîroz e. Herweha ew biskên wê yên levbadayî xwar dibin ji ber milkeçiya wan.

Da ji mihraba du nûnan secde bit Eswed-hercer**Dil bi Mîzan mahê new ebrû numayê rast û çep** (Zivingî, 1987)

Ji van şêweyên çemiyankî yên ku pîrozbahiyê bi xwe re hildigire ew e ku wêneya hezkirina dilê xwe wek heyva çardeşevî digirt ku di dema sibehê de tenik dibe û dibe hilal.

Herçi her da'im ji mihrê neynika dil bedre min**Wek hilalê şubhê tēm ez carinan bim napedîd** (Zivingî, 1987)

Weha jî di dawiya heyvê de ji ber êş û azariya dilê xwe şêweya çemiyankî û kivanî di piroseya sicûd û niza û paranewe de dibe rêgayek bo pêkanîna daxwaziya wî ku dilbera xwe bibîne.

Ji dilek şafî tu mihrabê bibîn**Secde yek lazim e der babê du'a** (Zivingî, 1987)

Beramberî vê çarçova pîroz a ku Cizîrî bi ser dirûvên dilbera xwe de kêşabû, em wêneyên hawdijî vê yekê dibînin ku di şêweyên xelekî de hişkere dibin û di nav sîmayên aloz û tûj de diyar dibin wek pêlên pora dilberê û biskên wê yê levbadayî, heçkû kilbetanên hasinî devê xwe vedikin ku firindeyekî daqurtînin, û carinan wek dupişkên jehrkirî pêve bide û wî bikuje:

Seri zulfa te bi kullabê du'a**Hate destê me bi cellabê du'a****Şofiyê xelwe nişîn bêne sucûd****Herdu birhên te ne mihrabê du'a** (Zivingî, 1987)

Weha jî birhên wê kivanê ku tîr jê derdikeve û li dilê evîndar dikeve û wî parçe dike:

Her ji kevanê biveş qebde zerê goşe reş**Gezme bi coht têne dil kes dimirit bê ecel** (Zivingî, 1987)**2. Wateyên Ronahî û Spîbûnê****2.1. Wateyên Ronahîyê**

Ronahî yek ji navên Yezdanê bilindgah e, her ew e sedema kifşkirin û diyarkirin û ronîkirinê. Ronahî her hebûn e û kilîta zanînê ye. Ji hevwatayên wê wek faîd diyarkirina tewaw a ebedî, ezêlî û sermedî.

Di behîsi le'li leb her xemi narit çeb'î elmasê**Welê te`şîr û feydê mihri tedbîri heraret kir** (Zivingî, 1987)

Cizîrî di helbestên xwe de felsefa pêwendiyên ronahiyê bi madde re diyar dike. Tê de ji rêbuwar dixwaze xwe ji maddeya çîrr a cestyî rizgar bike, ku dapoşîn û perde ji ser bête avêtin û giyanê pakij ronakbar bibe, û ji şeraba evîndariyê vexwin ku pê pakij bibin da ku bikare evîndarê rasteqîne bibîne.

Heyfdî qeyda xak û gil bit ‘arifê çalaki rûh

Dê mucerred bit ko pertew dit ji new ew paki rûh (Zivingî, 1987)

2.1.1. Kangehên Ronahiyê li nik Cizîrî û Wateyên

2.1.1.1. Nîşanên Pîroz ên Ronahiyê

Ronahî bergehêkî fereh di helbestên Cizîrî de digire ku ronahiyên ciyawaz tê de xuya dike di şêweya sîmbol û sereçaviyên corawcor. Sîmbol bo ronahiyê hene ku watayên pîroz hildigirin, û dikevin nav hev de ku ev aloziyên han dibine sedema alozkirina mentalîtiya xwendevan ku mandû dibe. Ji diyartirîn kangehên ronahiyê di helbesta Cizîrî de di spehîtiya dilberê de û diyarbûna wê ya bi şewq û ronî, Xwedê ronahiya hebûnê ye.

Te dîzanim te dibînim ko tu yî nûra wucûd

Ellah ellah ji çi nûr e di seraya me lebaleb (Zivingî, 1987)

Cizîrî rûçika pîroziyê tavêje ser agir ku têtê perestî, ji ber ku weha dibîne ku ev ronahî ji agirê çiyayê Torê hatiye ya ku li pêxember Mûsa diyar bibû.

Me ji nari diye nûra te di dil

Lew ji ‘îşqa te her ateşperesîn (Zivingî, 1987)

Herweha wesfek da mezinahiya diyarkirina çîroka pêxember Mûsa di çiyayê Torê de dema ku ronahiya Xwedê jêre xuya kir.

Lami‘ê sirra teccelê ser li Torê dil didit

Debîti nakit wê meclisê sed hezar eflaki rûh (Zivingî, 1987)

Inca Cizîrî xasiyeta pîroziyê dide agir ji ber ku nîşan e bo du watayan. Yekem ev e agir kangeha ronahiyê ye, duwem agir nîşana pakijbûnê ye. Ji nîşanbariya agir ku Cizîrî xiste kangeha ronahî û pakijbûnê ew e dilê dilberê bi hişkiya hasinî da wênegirtin ku perengên agir dilê wî dişewitand, ku evîna wî pê paqij dibe. Di dilê wî de find û agir pê dikeve heçkû cejna Newroz û Sersalê ye.

Av narê sîqala dil e

Da'im li wê qala dil e

Newroz û sersala dil e

Weqtê hilêtin ew sirac (Zivingî, 1987)

Ji van wêneyên pîrozbar ku agirê evîne di dilê wî de wek çira pê dikevê ku ev çira li nik sofîgeran dibe nîşana zanyariyên Xwedakî.

Şenema sur ji şemed şewqê ji heq daye wucûdê

Ger 'ezazîli bidîta nedibir xeyri sucûdê (Zivingî, 1987)

2.1.1.2. Ronahiya maddî

Ronahiya çirisandî ji stêrikan derdikeve, ku bi sihorê re derdikeve. Sihor nîşana destpêka ronîkirinê ye piştî tewawkirina şeveke dirêj ji helperk û govend û vexwarin li meyxanê ango mirîdên zikir.

Ronahî li nik Cizîrî hevdiîtin e ya ku bi dû tarîtiyê de tê, ku wêneyên hecib û perdeyan ên ku bi sihrê re bilind dibin bo ku dîlbera xwe bibîne piştî ku vexwarina meyê û geryana reqsê seranserî şeva tarî.

Gelo dîsa bibînim ez

Çiraya wesletê hil bit

Bişojim şubhê perwanê

Di ber wê nûr û şewqê da (Zivingî, 1987)

Ronî li nik Cizîrî dîdar e bi dû tarîtiyê de tê û dibe nihêniya zanyariyên Xwedamend.

Cebhet keşîfî ji şubhî şadiq

Nûrê ko veda li ser şebê dac

Dora qemerê ji ber şefqê da

Ko spêde li ferqê ser niha tac (Zivingî, 1987)

Ronahî li nik Cizîrî weha derdikeve ku wesfê spehîtiya dilberê dike di nûraniya birhên wê yên kivankî, di ronîya ruwê wê yê elmasî wek çawa ronîya şûrên elmasî wek çirîska çavên dîlberê, herweha wek çirîska sorbûna lêvên wê ku axaftineke xweş şekir dişkêne, weha di razawekarî û zînetê wê de wekçawa ronahî ji dil û giyanê wê derdikeve.

Neqşê elmasî li elmasibinê girtiye herf

Xeţţê yaqûti li yaqûti şikêndiye nerx (Zivingî, 1987)

Ev çirîskên ronak û belave kartêkirinê dike ser giyanê helbestvan, ku dibe hokarekî weha wî ji hev bixe û li hev bixe, ku ev jî ji ber nûra Xwedamendane (nûra Rebbanî) ku helbestvan pê sersûrman dibû. Wek çawa ronahî ji peyalê meyê yên kevankî (hilalî) ku roniyê didê şevan ku rengê sorbûna vê xemrê roniyê diçirîsêne ta ku dil bi nûra xemrê ronakbar dibe.

Herçî rengê te bivêtin xwe bibînî li l-lah**Nezêrê wer bide kasê çî xweş ayîne ye kas** (Zivingî, 1987)**2.2. Rengê spî:**

Ronahî hevwataya spîtayiyê ye ku gelek watayan hildigire û spîtayî di helbestên Cizîrî de ji gelek aliyên ve derdiket wek ku di siruştê de di ronahiya berbangê de. Herweha di rengê hindek kulîlkan de diyar dibe wek rengê nîsrîn. Herweha spîtahî di wesfdana durvên maddî yê spehîtiya dîlberê de diyar dibe wek çawa kevirên bedew bi şêweya kevezêrîn (lueluêan) çêl rûdêmên wê û laşê wê û sîngê wê û zendûbendên wê gerdana wê dikir, ku spîtahiya gerdana wê bi spîtahiya hestiyên fil dida teşbîhkirin. Ruwê şubhetê di vê wêneyê de ew şêweya heyvankî ye ya çîkspî.

Gelek caran Cizîrî amaje bi her du rengên reş û spî dike ku di çavên dilberê de têkelaw bûne ku diçû nav têkelawbûna spîbûna xweşî û reşbûna şîrî ta pêwendî navbera zanîn û nezani, navbera bînahî û kûratî wek çawa çavê dureş çî azarî û hîlakî hêna ji ber zorbûn xweşikbûna wê.

Çehvên belek qewsên helek**Fî hubbiha ‘umrî delek****Çerx û felek xalib melek****We-l- hubu yecrî fî ‘ucac** (Zivingî, 1987)**3. Jîmar û watayên wan****3.1. Jimareya “yek”ê di wateya hevgerîtin û yekgerîtinêde:**

Cizîrî helbestên xwe ji felsefa yekbûna reha zengîn dikir, ku nefiya dulayeniyê navbera Xwedê û xelkê de dikir. Cizîrî weha dibînê ku Xwedê xala navendî ye ji hemî bûneweran re, her ew jî binereta gerdunê ye û dahênerê wê ye, her ji wî û ji karê wî hemû tişt jê derdikevê û şîtil didê.

Nuqteyê ‘ilm û sewadê herf û neqş ‘alemê**Ser didin me’na yekê eslî sewadê nuqte bû****Her yek e û dê yek bimînit ewwel û axir yek e****La cerem na bê dû bê, ê dê bimînit her hebû** (Zivingî, 1987)

Cizîrî di helbesta xwe ya zayî de teqez li ser yekbûna zatê dilberê dike belkû di meqama fenayê (neman) de gotiye ku têde li ser ronakbariya agir axiftiye. Wek çawa agirperest Torê de bi dû pêxember Mûsa de çûye ku tê de li ser awarebûn û hişê wî bi pêçewaneya derûna wî ya hemaheng ligel hebûnê.

Ûor im bi dil û peyrewê Mûsa yim ez**Ateşperes û nûrî tecella yim ez** (Zivingî, 1987)

Wehđeti şîrf e me meşreb te çî iksîri wucûd**Em lebaleb çî lebaleb bi xwe hem came lebaleb** (Zivingî, 1987)

Weha dibînê ku yekbûna Xwedê rastiyeke belgenexwaz e wekçawa roj nayê veşartin, û yekbûna reha bi xwe ronahî ye ya ku raz û niyazên dilan derdixê çî diyar û nediyar (zahir û battin), yekem û duwem. Herçî rayeke ciyawaz heye, ew jî encama nexweşî û kêmasiyên bînahiyê ye, ne ya xwedan çav e.

Wehđeti muşleq Mela**Zori di vê mes'elê****Nûr e di qelban cela****Ehlê dilan şubhe ma** (Zivingî, 1987)

Cizîrî amaje bo vê yekê dike ku jimartinan çendjimarî di zatê Xwedê de nabe, belê wesfdana Xwedê dibe çendjimar wek çawa derya çendî pêl tê de hene lê her av e.

Yek e derya tu bizan qenci çî mewc û çî hebab**Di esîl da ko hemî av e çî av û çî cemed** (Zivingî, 1987)

Herwekî dil yek endam e, ne wek endamên dîtir çend endam in, ji xwe dilketin jî yek e ango mirov dilê wî dibijê yek evîndarî.

Dil yek e dê 'îşqî yek bit 'aşiqan yek yari bes**Qible dê yek bit qulûban dilberek dildari bes** (Zivingî, 1987)

Ev arastekirin berew yek evîndarî de dikevê berevajiya hindê helbestvanên ereb ên ku çend nav li dilberê dikirin wek Leyla û Sûad û Ruqqiye û hinên dîtir. Sedema vê diyardeyê ew e ku helbestvanê ereb dixwest barê derketinê di helbestên sofîgeriyê de bişkênê wekçawa helbestvanê ereb yê sofî li ser kaviîlê dilbera xwe radiwesta, û geştiyariya wî di wan çol û bêlanan de tête wesfkirin bo ku bigihê armanca xwe. Ev mîratgeriya helbesta erebî ya kevneşop cihê xwe di helbesta sofîgeriyê de dibînê. Ev bi xwe hewldanek e bo ku vî rengê helbestê mohra erebî lê bixin.

3.2. Dulayî (Zoyîne)

Zoyîne di watayên sofîgeriyê de wekîni ye. Ew jî ev e, zoyîne ji xwe pê ve di hebûnê de nabînê. Hebûn yek rastî ye, tişt nabin di jî xwe (el-Ecam,1999) (el-Kaşanî,1992). Lê zoyîne li nik hindê sofîger sereçaviya Xwedê perestîniye ye ji ber ku weha her du dijber lê kom dibin.Yezdan gotiye (Hedid, 57/3) (هو الأول والآخر، والظاهر والباطن)(ewê pêşî û dawî ye, zahir û batin). Ji sifâtên Yezdan: zengînkirin û hejarkirin, vejîn û mirin, rehmet û tundî û yên dîtir.

Cizîrî bi baweriyeke reha di yekaneyî de hewl dide ku di buwara evîni de valahiyê navbera xwe û dilberê de bişkêne, inca dulayî pêre derkeve wek evîni û spehîti, dulayîbûna rêber û mirîd, ceste û giyan û dil û ruh, dildar û reqîb.

Cizîrî di zoyîneya can û laş de yekîtiya av û hewayê ye. (Zivingî, 1987)

Can û cesedan ko ittîhad in We'l-ma'u lehu l-mizacu bi'r-rah

Zoyîneya pêwîstbûna can û dil diyar dike.

Ger ne qesta dil û canî me dîkî

Me ji wê şox û şepalê çî xereq (Zivingî, 1987)

Di vê nerînê de Cizîrî ligel Îbn El-Farid hevdeng e yê ku can û bedenê wek yek tişt didît. Bi vî awayî difikira yekbûnê de ligel Xezalî hevdeng e yê ku aqil û derûn û can wek yek didît (Hîlmi, 1985).

Kê xeber dabit ji 'îşqê key ji ber westa gîrî

Ger çî rah ez zerre zerre sine sîz û can gudaz (Zivingî, 1987)

Beramberî vê yekê jî dulayeniya hawdij di helbesta Cizîrî de diyar dibe, ku ne tiştêkî berbiaqil e ku evîn û selametî li hev bicivin. Herweha nabe evîndarê rastgo û derewgo li hev kom bibin, dulayeniya ronîya rojê di spehîtiya dilberê de beramberî tarîfî û reşayî ji aliyê aşîq ve, dulayiya wekheviya zana û nezan:

Ûaliba ehli zemanî me Mela ademî yîn

Ve numayîn ji kerê mey reş û gayê te yê beş

'Arîfên ehlê beşaret ji neseq merdumê çeşm

Surmepoşîn di beyadê we qebayê xwe yê reş (Zivingî, 1987)

Seraray vê jî birrek ji dulayeniyên hawdij û pêşber di helbestên wî de diyar dibin wek dîtina dilberê wataya man û jîyan û xweşiyê dide, lê dûrketin û dest eqetandin ji dilberê û cefa û koçberiya wê beramberî fena û nexweşî û xem û koçkirin beramberî xweşiya dîtî û dîdara dilberê tê, inca xweşî beramberî nexweşiyê tê. Talbûna koçkirinê beramberî şîraniya dîtî tê. Weha jî azarî û nexweşî beramberî tendrustî û xweşiyê tê.

Dar û derdê mi tu yî canî min (Hel bi-siwe l-we şîlî şîfa'u l 'elîl) (Zivingî, 1987)

Ev dijberên han di helbesta Cizîrî de baweriyên Zerdeştîyê tîne bîra me yên ku li ser zoyîneyên hawdij ava dibin, navbera reş û spî, zanî û nezanî, xêr û şer, ronahî û tarîfî, û gelekên dîtîr ji zoyîneyên hawdij.

3.3. Jîmartîn

Cizîrî gelek caran jîmartîn tîne zîman dema ku mezinkarî di wesfê hin bar de dîda, wek çawa hin jîmartîn li nik dubar dibû wek jîmara çar yak û ne dûr e nîşana çar sing dide li nik sofîgeran yan çar cihên cografî, herweha jîmartîn çîl û sedî li nik dubare dibû.

Jimareyan ji kevintirîn serdem ve nîşaneyên rûhî wergirtine ku girêdanek navbera bawerî û huner û wêje de dirust kir. Bi awayekî weha ku hin şêwe bi bawerîne diyarîkirî ve pabendkirin wek em bêjin zîvronk bo hindosiyên, û sêgoşeyî bo mesîhiyan, çargoşe bo misilmanan. Xal yan pitik (full stop) nuwêneriya yezdan dike, rastek nuwêneriya fikir dike, sêgoşe giyan e, zîvronk gerdûn e. Sêgoşe di keltûra Misrî ya Ferhewnî de di ahraman de diyar bû, li nik Îbraniyan di stêrka Dawûd de ku du sêgoşeyên beramber, yek nîşaneya erdê ye, ya dîtir a asîman e. Li Rojavayê sêgoşe dibe nîşaneya cewherê rêjeyên dîzaynkar û cuwankarî di avahiyên mesîhî û Ewropî de. Çargoşe jî di gelek keltûran de wek hev diyar dibe, wekçawa dibe nîşana çar Xwedawendan ku di peyva Arbîl (Arbe'îl) de. Carinan jî dibe nîşana dîwaran an herçar stûnên avahiyan an herçar regezên siruştî av û agir, hewa û ax yan herçar tevarên dermansaziyê. Heştgoşe yan heştêk yê ku ji du çargoşeyan pêkê, di resimê gustîlka Nebî Silêman de diyar bû. Herweha kete di nîşankariya Ke'beya Şerîf de ya ku li ser kevirê reş hatiye avakirin bi destên Nebî Birahîm Xelîl, bavê pêxemberan û yekem misilman, ligel kurê xwe Simayîl (e.s), ev jî berî sedsala hijdehan berî Îsa rûdaye. Şêweya heştgoşe ji du çargoşeyan pêkê, ku ew bi xwe rengvedana daxwazeke rûhanî Quranî ye. Ke'be wek kumbeta kevirî ye ku dibe navenda kombûna diyaretên asîmanî. Sofîgeriyê bi vê mebestê gelek nîşaneyên jimareyî bi watayên xweyên rûhî kom kirin (Tûwini, 2006).

Di vê pêvajoyê de hin kesan wek kêmasî dibînin ku helbesta erebî ya sofîgerî li ser zanîna razûniyazên xwedawendiyê ava dibû. Lewra wek van helbestan ji xeyal û soz vala bû, wusa pêwendî bi helbestên re nîne berevajiya helbestên evîniyê û meygeriyê, yên ku gelek wêne û amaje û dahênan têde pir in, ku pêkhatayên xwe ji sereçaviya keltûra cîhanî ava dike (Nesr, 1978).

'Aşiq û me'şûqi el-ħeq herdu mer'atê yek in

Lew dî eslê cem'ê da eslê qedîm ayîne bû (Zivingî, 1987)

Di helbesta Cizîrî de malikên ku bi jimareyan di xeyal û lêlayî de dihat wek helbesta wî ya wawî:

Lê şehîdên te bi ijmarê xencer kuştî

Hê ne çûn xwîn ji birînan şed û heftad û du leş (Zivingî, 1987)

Encam

Di vê pêdaçûna kurt de ya aliyên watayên nîşaneyên sofîgeriyê yên ku Cizîrî di helbestên xwe de bi kar anîne, bo me dahênan helbestvan di tevarkirina (mezickirin) wan nîşaneyan de diyar dibe, û dirustkirina pêwendiyên seyr navbera wan de, birêkûpêkiyeke hunerî û dahênerane navbera form û naverokê de, helbestvan kariye nîşaneyên sofîgerî di têvejoyên fikrî ciyawaz de bi kar bîne. Eva han jî bi riya wêneyên hunerî hemecor de çêdibû, hin ji wan kevneşop bûn, nemaze di wesfdana maddî ya xweşikbûna laşê dilberê de. Belê di hin wêneyên dîtir de helbestvan dahênerane şêweyeke hunerî da wêneyên xwe ku tabloyên çîrr û pîrr ji nîşaneyên sofîgerî bi awakî aloz tete hûnandin û bi taybetiyeke zimanî bêhempa

dirust dibê. Melayê Cizîrî dahênerane ev regezên hûnerî hemî pevra û di nav hev de kom kirine bi mebesta diyarîkirina ramanên xwe yê felsefî û hûnandina nerîna xwe ya helbestkarî.

Afîrînerîya Melayê Cizîrî di her du astên hunerî û fikrî de xuyadike ku tê de sîmbolîkên sofîgerîyê û wênên hunerî cih digirin ku bi lihevhatineke siyre di navbera wênên hunerî de bi awakî weha guncaw ligel fikir, hest û ramanên wî û zengîniya zimanê wî yê zindî ne. Vê yekê girêdanê berdeamiyê di navbera hunera wî û nefşên din de (di serdemên dîrokî) çêkiriye. Ev yek beramberî sofîgerîya erebî tê ku bi rasteqînî û bi hasiyeta rasterast û wênên hunerî yê kêmxuya dike û vê yekê rê nedaye ku helbestên sofîgerîya erebî cihekê berz di nava helbestên erebî de bigire.

Çavkani

- el-Ecem, R. (1999). *Mewsû'atu Mustelehati't-Tesewwuff'i-İslamî*. Mektebetu'l-Lubnan.
- El-Kaşanî, E. (1992). *Mu'cemu'l-Istilahatu'l-Sûfî*. Tehqîq: Ebdul-Al Şahin. Qahîre: Daru'l-Menar.
- Hîlmî, M. M. (1985). *İbnu'l-Farid we'l-Hubbu'l-İlahî*. Qahîre: Daru'l-Me'arif
- Nesr, A. C. (1978). *Er-Remzu'ş-Şi'rî 'inde'l-Mutesewwufe*. Beyrût: Daru'l-Endelûs, Daru'l-Kindî.
- Tûwinî, E. (2006). "Remziyetu'l-Eşkal we Rûhaniyatuha fî'l-Îmare we'l-Funûn". *el-Meda Seqafî*. Jimar: 627.
- Zivingî, E. (1987). *El-Eqdu'l-Cewherî fî Şerhi Dîwanu'l-Şeyxu'l-Cezerî*. Metbe'etu's-Sebbah.